

УДК 792. 2 (477.83–25) 95 /197.

DOI 10.31654/2520-6966-2024-25F-111-133-140

Дубровіна І. В.

докторка філософії, доцентка, науковий співробітник Інституту книгознавства
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
orcid: 0000-0002-6675-4789

Марія Заньковецька та Олександр Олесь: творчі зв'язки митців

У статті висвітлено творчу співпрацю та епістолярій між М. Заньковецькою та О. Олесем на початку 1910-х років. Творчий зв'язок був побудований на величезній повазі поета до видатної актриси. Серед перепон, які виникали на шляху до театрального успіху на сцені була інноваційність репертуару, підходів, до яких не була готова публіка. Канва почуттів від яскравого захоплення театром до майже депресивного розчарування і печалі відобразилася на їх житті і позначилася на подальшому творчому шляху. Відомо, що Олександр Олесь та Марія Заньковецька були новаторами української театральної сцени. Поет був новатором у драматургії п'єс, а актриса була генієм втілення художнього образу на сцені.

Ключові слова: епістолярна спадщина, культурні діячі, О. Олесь, М. Заньковецька, українське театральне мистецтво.

Дві постаті – Марія Заньковецька та Олександр Олесь, два великих митця, яких об'єднувала любов до українського театру, бажання досягти у цій мистецькій сфері найвищого вираження... У своєму дослідженні ми спиралися на архіви Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (№ XV, 3018 од. зб.), який охоплює ранній період життя і творчості О. Олесь (1896–1919). У фондах зберігаються листи поета до Марії Заньковецької та її відповіді Олесю (1910-х років). Цікаво, що спільними темами епістолярної спадщини стали питання натхнення, творчості та театрального репертуару. О. Олесь у листах до великої актриси перераховує п'єси, які ставилися на театральних сценах міста та говорить про не завжди об'єктивні відгуки преси на окремі театральні постановки. Намагаючись бути об'єктивним, він дає свою власну схвальну оцінку одним українським драматургам і критикує інших. У їх епістолярній спадщині наявні також роздуми Марії Заньковецької – що таке світ театру та його художнього осмислення.

Олександр Олесь (справжнє ім'я – Олександр Іванович Кандиба, 1878–1944) – український письменник, поет, драматург, перекладач,

лірик та співець української душі. У школі брався за видання рукописних журналів («Комета» і «Первоцвіт»), в яких публікував свої перші вірші та грав в аматорських театральних виставах. Певно з шкільних років і до кінця життя Олесь зумів зберегти захоплення театральною дією. У своїй «Автобіографії» поет пише: «*Любив театр. Часто взимі за 12 верст ішов пішки подивитись на якусь українську п'єсу... Перебував великі злидні. Мусив бути письменником. Товаришував із селянськими хлопцями, прислухався до мови, записував пісні*» [11]. Він не був вихований у дворянському середовищі, але мав від природи театральне чуття, хист писати драматичні п'єси.

Ще одним цікавим епізодом епістолярію є інформація про культурне життя м. Києва того періоду, зокрема про репертуар київських театрів: «*Київ трошки ожив. Поворот [М.] Заньковецької і [П.] Саксаганського на сцену був, коли я не помиляюсь, для багатьох справжнім святом, на якому ми побачились вперше після довгої перерви*» – писав поет [4]. Тому, звичайно, він був знайомим із акторами та режисерами, прагнув спілкування та обговорення театральної дії, прийомів, актуальності тем та сюжетів для українського глядача. За своєю натурою Олександр Олесь був людиною дуже вразливою та чутливою, його переймали соціальні проблеми того часу.

Ці принципи зближують його з такими ж передовими однодумцями, які стояли у витоків «Вільного театру». Він стає одним із фундаторів цього товариства. Його можна вважати символістом і модерністом в українському театрі. Заглиблений у свою душу і почуття, він став одним із найчуттєвіших українських поетів [9, с. 24].

Рис. 1. Афіша «Вільного театру». 1918 р (ф. 15, од. зб. 3087).
Літературно-вокальний ранок, присвячений творчості О.Олеся

Вражений передовими пошуками п'єс та драматичних етюдів поета, Лесь Курбас здійснює спробу інсценізувати Олесеві твори на сцені. Як зазначає сучасна театрознавиця І. Зубченко, «Курбас називав театр Олеся храмом людського духу і в цьому храмі давав можливість відчутти не лише прекрасні, але й моторошні «таємні дрижання незглибних глибин» душі та підсвідомості» [10]. Відомо, що вистава «Театр О. Олеся» за його драматичними етюдами «Осінь», «Танець життя», «При світлі ватри» на сцені Молодого театру в постановці Леся Курбаса з'явилася 17 листопада 1917 року. Цей спектакль був спробою вивчити й дослідити природу та естетику символістського театру. Так, Лесь Курбас у своїй передмові до вистави О. Олеся наголошував, що «театр Олеся – театр вибраних <...> І завдання для актора і для режисера ясні: одкинути недоречне, другорядне, шкідливе: типовість, характерність індивідуальностей, тонкощі й вірність психологічних переживань, життєву правдоподібність гри і обстановки – і зосередити свою працю й увагу, щоб у своїй сфері держатися методу автора і ритмом і інтонаціями, рухом і жестом, почуванням і позами, світлом і тінями...» [10].

Рис. 2. Афіша вистави за О. Олесем у постановці Л.Курбаса

Отже, символістський театр Олеся став більшою мірою театром режисера, ніж актора. Але вистава є ретроспективою усвідомлення

режисером авторського задуму твору та її успіх, відповідно, залежить від професійних здібностей режисера. «Текстова» ж драма є оригінальнішою стосовно відбиття в ній світоглядних ідей автора. О.Олесь, на думку В. Василька, запропонував новий репертуар, створивши умови для рішучого прориву в театральній справі. Однак твори символістського спрямування вимагали особливих сценічних підходів, а саме до цього український театр був не готовий [10]. В Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігається лист-відмова канцелярії головного управління щодо постановки п'єси «По дорозі в казку» про «неудобність до постановки на сцені п'єси О.Олесь». Тому це є додатковим фактом того, що український театр мав сильну цензуру та обмеження у пошуку нових форматів.

На думку О. Блашків, «драматургічні пошуки українського пресимволіста Олександра Олесь, який теж експериментував з драмою, мріючи про створення нового – умовного, символічного – театру. У драматургічній творчості митця можна виявити ознаки багатьох проблем сучасної культури. Він працював з опорою на романтичну традицію та з урахуванням новаторства М. Метерлінка, переболюючи важкий сценічний натуралізм» [1, с. 83].

Олександр Олесь у свідомості українців асоціюється з поетом-ліриком, для нього тема кохання є однією із головних. Проте сучасні дослідження акцентують увагу на тому, що драматичні твори Олесь є перш за все патріотичними творами, і його постать також має асоціюватися із становленням рідної мови, національної ідеї та збереженням культурних надбань.

Він – автор відомих драматичних творів «По дорозі в казку» (1910), «Над Дніпром» (1911) та «Ніч на полонині» (1943–1944). В Інституті рукопису НБУВ в особовому архівному фонді видатного українського громадського, політичного і культурного діяча Петра Стебницького зберігаються листи Олесь, у яких він ділиться своїми думками про нові тенденції у літературі та театрі. У листі до П. Стебницького Олесь, зокрема, писав: *«Кожна людина може призвичаїтись до всього і стати «добрим робітником». Ось і я тепер уже не держусь за одвірок і спокійно дивлюсь як часом /.../ здирають з живого шкіру, а обірвана голова починає тріпотіть. ... Я дуже радий навіть службі. Служба мені дала 102 карб. 65 к., щомісяця... Тільки часом, коли в голову находять образи, а в серце - звуки, коли опанують вони мною, тоді мені хочеться їх забрати як найдорогоцінніший скарб і побігти кудись на пустельний берег моря і там на самоті розібратись в них,*

розставити їх гармонійно і вернутись щасливим для нових вражінь, нових спостережень... Живу надією, що колись я зроблюсь вільним, принаймні на два, три роки, поки здоровий, поки можу працювати. Сподіваюсь розплатитись за три п'ять років з боргами (у мене їх 1822 кар.!) а потім з легкою совістю можна буде... знову влізти в борги, ставши вільним художником» [11].

О. Олеся, як бачимо, хвилювали питання свободи творчості та самовираження. Цими ж питаннями переймалася і Марія Заньковецька. Відомо, що вона навіть пропонувала авторам театральних п'єс змінювати сюжет своїх творів для більш повного психологічного розкриття створюваних сценічних образів. Саме це було однією із причин її величезного успіху. Актриса жила інтенсивним мистецьким та громадським життям, при цьому вона боролася за право жінки грати на сцені, бути при цьому майстром тонких психологічних перетворень [4, с.5].

В Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігається лист Олександра Олеся до Марії Констянтинівни, де він висловлює захоплення мисткинею та визначає її роль для української інтелігенції: «Високоповажна Марія Констянтинівна, гурток київських прихильників Вашого незрівняного таланту уповноважив нас в святковий день Вашого бенефісу привітати Вас і висловити глибоку любов та визнання...» [4].

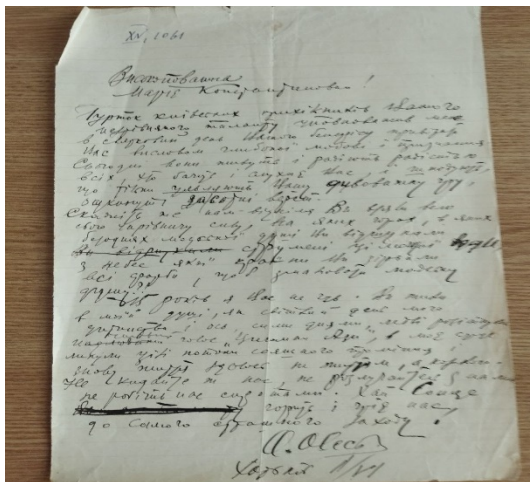

Рис. 3. Чернетка листа О. Олеся до М. Заньковецької, Харків 1910-рр.

Заньковецька працювала в кращих українських трупах М. Старицького, М. Садовського, П. Саксаганського, І. Карпенка-Карого. Її мистецтво мало величезну життєву силу, тому що його джерелом було глибоке розуміння найпотаємніших прагнень простих людей. Акторка найширшого творчого діапазону, Заньковецька зіграла більше тридцяти ролей у п'єсах класичного українського репертуару. Щирість переживань, глибина проникнення в образ, блискуча майстерність перевтілення – все це принесло видатній акторці всенародну славу.

Марія Заньковецька звернула увагу на поетичний та драматургічний талант молодого українського літератора і підтримала його на початку творчого шляху. Олександр Олесь, у свою чергу, був палким шанувальником вистав за участю М. Заньковецької. Захоплений грою майстрині, він присвятив їй вірш, називаючи акторку «царівною-весною». Його було опубліковано 1923 року у Берліні, текст вірша можна бачити на рисунку 3.

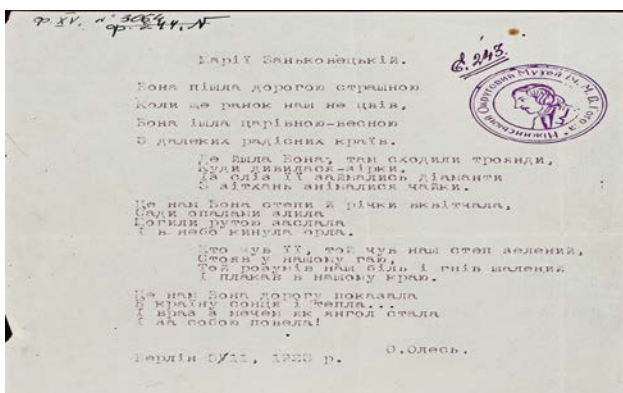

Рис. 4. Вірш Олександра Олеся – Марії Заньковецькій.
5 листопада 1923 року (ф. 15, од. зб. 3064)

Отже, дана публікація не вичерпує всіх аспектів окресленої теми, дослідження мистецьких пошуків великої акторки і видатного літератора потребують подальших розвідок, в тому числі і в контексті їх творчих взаємин та ознайомлення з архівними документами.

Література

1. Блашків М. Тенденція до «ліризації» драми у творчості О. Олеся та Б. Єйтса: дисерт. канд. філол. 10.01.05. – порівняльне літературознавство. Тернопіль, 2009. 202 с.

2. Єрмакова Н. Березільська культура: Історія, досвід [Текст] / *Інститут проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України*. К.: Фенікс, 2012. 512 с.

3. Зубченко І. Театр О. Олесья.

URL: <https://openkurbas.org/performances/teatr-o-olesya/>

4. IP НБУ. ф. XV. № 2604, арк. 1, 2.

5. Кавунник О. Мистецькі рефлексії Марії Заньковецької. *Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії*. 2016. Вип. 16. С. 145 – 150.

6. Музей Марії Заньковецької. Департамент культури КМДА. *Музей театрального, музичного та кіномистецтва України* /укл. Н. Бабанська, К. Ковпак. Київ, 2012. 8 с.

7. Музей Марії Заньковецької /укл. Г. Галабутська. Зовнішторовидав. Україна, 1994. 12 с.

8. Пільгук І. Марія Заньковецька: роман. Київ «Радянський письменник», 1978. 330 с.

9. Поет з душею вогняною: Олександр Олесь у спогадах, листах і матеріалах. К.; Нью Йорк; Львів, 1999. С. 134–173.

10. ЦДАМЛМ України Ф. 653.

11. <http://www.nbuv.gov.ua/node/6321>

References

1. Blashkiv, M. (2009). *Tendentsiia do «liryzatsii» dramy u tvorchosti O. Olesia ta B. Ieitsa* [The Tendency to «Lyricization»] of Drama in Creative Work of O.Oles and W. Yeats]: Candidate of Philology thesis. Ternopil. 202 p. [in Ukrainian]

2. Yermakova, N. (2012). *Berezilska kultura: Istoriia, dosvid* [Berezil's Culture: History, Experience]. Kyiv: Feniks Publ. 512 p. [in Ukrainian]

3. Zubchenko, I. *Teatr O. Olesia* [The Theatre of O. Oles]. URL: <https://openkurbas.org/performances/teatr-o-olesya/> [in Ukrainian]

4. Institute of Manuscripts of National Library of Ukraine. fund XV. № 2604, sheet 1, 2.

5. Kavunnyk, O. (2016). *Mystetski refleksii Marii Zankovetskoï* [Artistic Reflections of Mariia Zankovetska]. *Ukrainske mystetstvoznavstvo: materialy, doslidzhennia, retsenzii – Ukrainian Art Studies: Materials, Investigations, Reviews*. Iss. 16. P. 145 – 150. [in Ukrainian]

6. Babanska, N., Kovpak, K. (Eds.). (2012). *Muzei Marii Zankovetskoï* [The Museum of Mariia Zankovetska]. Kyiv, 8 p. [in Ukrainian]

7. Halabutska, H. (Eds.). (1994). *Muzei Marii Zankovetskoï* [The Museum of Mariia Zankovetska]. Zovnishtorovydav. Ukraina Publ. 12 p. [in Ukrainian]

8. Pilhuk, I. (1978). *Mariia Zankovetska: roman* [Mariia Zankovetska: A Novel]. Kyiv: Radianskyi pysmennyk Publ. 330 p. [in Ukrainian]

9. *Poet z dusheiu vohnianoiu: Oleksandr Oles u spohadakh, lystakh i materialakh* [The Poet with a Fiery Soul: Oleksandr Oles in Memoirs, Letters and Materials]. (1999). Kyiv; New York; Lviv. P. 134–173. [in Ukrainian]

10. The Central State Archive-Museum of Literature and Arts of Ukraine. Fund 653.

11. <http://www.nbuv.gov.ua/node/6321>

Dubrovina I. V.

PhD (Doctor of Philosophy), Associate Professor, Scientific Worker at the Institute of Book Studies of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine

Mariia Zankovetska and Oleksandr Oles: The Creative Ties of Artists

The paper deals with creative cooperation and epistolary of M. Zankovetska and O. Oles at the beginning of 1910s. The creative connection was grounded on enormous respect of the poet for the prominent actress. The innovative character of repertoire and approaches, for which the public was not ready, hindered theatrical success on the stage. The scale of emotions from great theatrical enthusiasm to nearly depressive disappointment and sorrow was reflected in their life and had an impact on their further creative work. Oleksandr Oles and Mariia Zankovetska are known to be the innovators of Ukrainian stage. The poet was an innovator in dramaturgy of plays and the actress was a genius of embodiment of artistic image on the scene.

Key words: *epistolary heritage, cultural figures, O. Oles, M. Zankovetska, Ukrainian theatrical art.*